

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СОФІЇ РУСОВОЇ

THEORETICAL BASES OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE RESEARCH AND ACTIVITIES OF SOFIA RUSOVA

У статті визначені теоретичні засади дослідження педагогічної спадщини Софії Русової. Розглядаються етапи розвитку методології історико-педагогічних досліджень і біографій видатних діячів освіти і науки: 20–30-ті рр. XX ст.; 50–60-ті рр. XX ст.; 90-ті рр. XX ст. (після проголошення незалежності України). Описаний персональний напрям історико-педагогічних досліджень, запропонований Е. Дніпровим, котрий характеризував творчість, науково-педагогічний досвід, громадсько-просвітницьку діяльність педагогічних діячів минулого. Виділено основні загальнонаукові принципи, які використовуються для розкриття і характеристики освітньої діяльності та педагогічних поглядів персоналії, а саме: принцип об'єктивності, конкретності, розвитку. Обґрунтовано комплекс теоретичних підходів і методів історико-педагогічного дослідження, які допомагають об'єктивно дослідити персоналії Софії Русової та її внесок у розвиток педагогічної науки (за О. Сухомлинською): біографічного (висвітлення основних етапів життєвого шляху педагога, аналіз часу, в якому він жив і творив, характеристика соціального середовища, в якому відбувався процес становлення особистості тощо), феноменологічного (незаангажований, вільний опис процесу пізнання дійсності, наукових і художніх текстів, відмова від стереотипів), герменевтичного (тлумачення педагогічних ідей педагога мовою сучасних педагогічних понять і заглиблення у внутрішній світ та атмосферу епохи), синергетичного (розкриття науково-педагогічних ідей персоналії педагогічними категоріями та іншими нелінійними поняттями та зв'язками). Доведено, що лише синтез усіх підходів забезпечує комплексне дослідження історико-педагогічних процесів, дозволяє усебічно осмислити факти, події, процеси, поставити акценти на значенні педагогічних ідей і освітньої діяльності Софії Русової.

Ключові слова: Софія Русова, персоналія, педагогічна спадщина, методологія, принципи, методи.

The theoretical principles of the study of pedagogical heritage of Sofia Rusova are defined in the article. The stages of development of methodology of historical and pedagogical researches and biographies of prominent figures of education and science are considered: 20–30th years of XX century; 50–60-ies XX century, 90-ies XX century (after the declaration of independence of Ukraine). The personal direction of historical and pedagogical researches is described, proposed by E. Dneprov, who characterized creativity, scientific and pedagogical experience, public and educational activity of pedagogical figures of the past. The basic general scientific principles which are used for disclosure and characterization of educational activity and pedagogical views of the personnel are distinguished, namely: the principle of objectivity, specificity, development. The complex of theoretical approaches and methods of historical and pedagogical research is substantiated, which help to objectively study the staff of Sofia Rusova and her contribution to the development of pedagogical science (by O. Sukhomlinska): biographical (coverage of the main stages of the teacher's life path, analysis of the time in which he lived and created, characterization of the social environment in which the process of becoming a person, etc.), phenomenological (uninvolved, free description of the process of cognition of reality, scientific and artistic texts, rejection of stereotypes) hermeneutic (interpretation of the pedagogical ideas of the teacher in the language of modern pedagogical concepts and immersion in the inner world and atmosphere of the era), synergistic (disclosure of scientific and pedagogical ideas of the person teaching and other categories of non-linear concepts and relationships). It is proved that only a synthesis of all approaches provides a comprehensive study of historical and pedagogical processes, allows you to comprehensively comprehend the facts, events, processes, place emphasis on the value of pedagogical ideas and educational activities of Sofia Rusova.

Key words: Sofia Rusova, personality, pedagogical heritage, methodology, principles, methods.

УДК 37.013:374 (477)«19»

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-1-4>

Дяков І.В.,

методист, старший викладач
Хмельницького обласного інституту
посліядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі розвитку освіти і педагогічної науки відбувається активний пошук концепцій для осмислення становлення і розвитку педагогічних ідей на різних історичних етапах і відповідних проміжках часу.

Окремими напрямом досліджень є персоналії. Суть його полягає в аналізі постаті педагога, його творчого доробку, внеску у розвиток теорії та практики педагогічної науки. До таких постатей належить Софія Русова (1856–1940 рр.) – педагог, просвітитель, громадський діяч. Звернення до її творчості спричинено, по-перше, необхідністю осмислення самотності особистості педагога;

по-друге; важливістю її педагогічних ідей і досвіду практичної діяльності; по-третє, необхідністю осмислення зв'язків між практичною діяльністю та теоретичними ідеями вченого й актуальними проблемами сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Із теоретико-методологічних позицій цінними для нас є дослідження О. Адаменко, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Сухомлинської, які сформулювали основні підходи до дослідження персоналії, його складників та особливостей.

У нашій роботі частково використовуються дисертаційні дослідження І. Пінчук, О. Джус, О. Пшеврацької, О. Пеньковець, О. Фролової,

які вивчали життєвий, творчий шлях і спадщину Софії Русової.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізувавши дослідження науковців із цього питання, констатуємо, що проблема теоретичних основ дослідження педагогічної спадщини і діяльності С. Русової в педагогічній літературі розкрита не повною мірою.

Метою статті є аналіз життєвого шляху та творчої діяльності Софії Русової, а також теоретичні основи дослідження її педагогічної спадщини і діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз літератури з методології історико-педагогічних досліджень, у т. ч. біографій (персоналій) видатних діячів освіти і науки, дає нам підставу стверджувати, що розробки теоретичних підходів до вивчення педагогічної персоналії можна розділити на кілька етапів.

У 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у контексті політики українізації активізувалася творча діяльність української інтелігенції, виходить низка наукових праць М. Возняка, О. Єфремова, В. Маяковського, Є. Чекаленка та ін., у яких висвітлюються світоглядні позиції діячів культури ХІХ – початку ХХ ст. Проте водночас у 20-х рр. ХХ ст. розвиваються тенденції щодо характеристики подій і фактів за ознаками і принципами їх відповідності комуністичному ідеалу [3]. Як результат, дослідження на основі комуністичної ідеології не враховували, а то й відкидали цілі пласти духовної та матеріальної культури, заперечували окремі галузі знань, переписували історію. Радянська система контролю у галузі освіти і науки постійно відстежувала ідейну основу формування радянського громадянина, відповідність або не відповідність навчання і виховання принципам будівника комунізму. Тому в історії розвитку української педагогічної думки з'явилися заборонені теми, в т. ч. і творчість Софії Русової, яка за визначенням комуністичних ідеологів була віднесена до діячів «буржуазної культури». Отже, з ідеологічних міркувань дослідження педагогічних персоналій початку ХХ ст., а особливо 1917–1920 рр., не проводилося.

На 50–60 рр. ХХ ст. припадає другий період вивчення громадського і культурно-освітнього руху в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що було зумовлено певними демократичними змінами у радянському суспільстві. Як відзначає Н. Гупан, зміст тогочасних досліджень набуває тенденційного характеру без зв'язку з життєдіяльністю конкретної особи [3].

У 1981 р. Е. Дніпров у праці «Радянська історіографія дореволюційної і радянської школи (1917–1977). Проблеми, тенденції, перспективи» [5] визначив окремий напрям історико-педагогічних досліджень, який окреслив як персональний. Він охарактеризував основні недоліки сучасних

йому досліджень, присвячених творчості, науково-педагогічній спадщині, громадсько-просвітницькій діяльності педагогічних діячів минулого. Е. Дніпров вказував на доцільності розглянути персоналію у сукупності особистісних, соціальних і внутрішньо наукових факторів [5, с. 17]. Наукові дослідження Е. Дніпрова стали поштовхом до якісно іншого переосмислення методології історико-педагогічних досліджень і персоналій.

Новий етап у розвитку української історії педагогіки й дослідженні персоналій розпочався після проголошення незалежності України. Чимало дослідників зосередили свою увагу на педагогічних ідеях провідних політичних, громадських і педагогічних діячів, які не досліджувалися у радянський період. До таких відносимо і постать Софії Русової.

Проаналізувавши стан і перспективи педагогічних досліджень, М. Ярмаченко визначив як першочергове завдання «вивчення спадщини видатних і відомих українських педагогів, зокрема тих, які з політичних міркувань тривалий час замовчувалися» [10, с. 3].

Подібні твердження зустрічаємо у працях Н. Гупана, котрий досліджує історіографію розвитку історії педагогіки в Україні. Під педагогічними персоналіями він розуміє «творчі біографії видатних педагогів, які працювали у галузі освіти і виховання, послідовне систематичне висвітлення сукупності їхніх педагогічних поглядів» [3, с. 11]. На його думку, дослідження персоналії має ґрунтуватися на синергетичному світорозумінні, визначенні значної ролі суб'єкта у визначенні власних перспектив, переносу головної уваги дослідника на мікропроцеси, на діяльність конкретного педагога, виховну систему певного навчального закладу, роль діючої особистості в історії освіти з її правом на вибір, з її відповідальністю перед майбутнім [3, с. 18].

В українській історії педагогіки утвердилася позиція О. Сухомлинської, яка розглядає творчу біографію педагога або «персоналію», «як окремий предмет історико-педагогічного дослідження», зазначаючи, що «педагогічна думка завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості, її носія, з його смаками, поглядами, віруваннями й уподобаннями» [8, с. 48].

Доводячи свою думку, О. Сухомлинська зауважує, що саме «життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює педагогічний погляд того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки і духу» [8, с. 43]. О. Сухомлинська визначає педагогічну персоналію як творчу біографію та послідовне систематизоване висвітлення сукупності педагогічних поглядів окремого педагога або видатного діяча, мислителя, що працював у галузі освіти та виховання. Життя педагога, його «духовна біографія» дає

матеріал для реконструкції, зіставлення і висновків історико-педагогічного характеру. Вона зауважує, що «педагогічна персоналія – це більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель» [7; 9, с. 4]. На її думку, особистість, виступаючи предметом і об'єктом дослідження, має багато характеристик, які відрізняють її від інших. Крім того, О. Сухомлинська наголошує, що вивчення персоналії неможливе без аналізу світоглядних і психологічних особливостей особистості педагога, її психічної структури, найближчого оточення.

Виділивши педагогічну персоналію як окремий предмет історико-педагогічного дослідження, підтверджуючи правомірність і необхідність розробки цієї тематики, О. Сухомлинська наголошує на тому, що часто ідеї, висловлені тим чи іншим педагогом, не збігаються, а іноді прямо протилежні наявній педагогічній практиці, що саме мислитель формує парадигму, яка може проявлятися через декілька десятиліть [8, с. 43].

На думку Н. Дічек, дослідження педагогічної персоналії вимагає: дотримання хронологічного опису подій і безумовного використання документів та історичних фактів; висвітлення життя діяча у взаємозв'язку із суспільним життям та історичною епохою; з'ясування й аналізу впливу особи на науку, в сфері якої вона діяла, оцінки її творчого внеску. Вона підкреслює, що комплексний аналіз життєдіяльності людини, а особливо джерелознавчий аналіз документів, потребує застосування методів історичної критики джерельних масивів [4].

Таким чином, у процесі вивчення педагогічної спадщини й освітньої діяльності Софії Федорівни Русової доцільно виокремити, вивчити і розкрити її соціально-психічні якості, цілісні ідеали чи диспозиції та інші численні ознаки: ролі й місце у тогочасному соціально-культурному просторі, головні педагогічні ідеї та погляди, громадську і державну діяльність, її вплив на розвиток освітніх процесів тощо.

Власне, з цією метою використовуємо відповідні підходи, принципи і методи дослідження, що дозволяють показати особистість у багатоглибкому контексті.

За основу беремо головні загальнонаукові принципи: науковість, історизм, системність, об'єктивність, культуровідповідність, єдність національного і загальнолюдського, теорії та практики, навчання і виховання.

Таким чином, для розкриття і характеристики освітньої діяльності та педагогічних поглядів Софії Русової спиратимемося на концептуально важливі загальнонаукові принципи, які мають певні ознаки виявлення. Зупинимося на окремих із них. Зокрема, принцип об'єктивності потребує врахування всіх факторів, які характеризують С. Русову,

а саме: біографічні факти, сукупність ідей, освітню діяльність у контексті історичної епохи. Принцип конкретності вказує на суттєві сторони і закономірності об'єктивних процесів і конкретних підходів до їх оцінки. Принцип розвитку полягає у висвітленні наукової біографії, яка складається з характеристик основних етапів життєвого шляху з відображенням епохи, у якій жила Софія Русова, характеристики середовища, що вплинуло на процес становлення і розвитку педагогічних поглядів. Важливо увесь комплекс фактів, які характеризують особистість, розглядати як системне явище і процес у взаємозв'язку.

Об'єктивному дослідженню С. Русової, її внеску у розвиток педагогічної науки сприятиме використання комплексу теоретичних підходів і методів історико-педагогічного дослідження.

С. Гончаренко [2], В. Краєвський [6] визначають кілька рівнів наукового пошуку. Змістом першого є філософське знання; другого – загальнонаукова методологія (системний, діяльнісний підходи, характеристика різних типів наукових досліджень, мета і завдання), третього рівня – конкретна наукова методологія як сукупність методів, принципів, процедур дослідження у тій чи іншій спеціальній дисципліні. Четвертий складають методи і техніка досліджень.

З метою об'єктивного неупередженого дослідження творчої спадщини життєвого шляху освітньої діяльності С. Русової використовуємо сукупність підходів, зорієнтованих на виявлення внутрішньої своєрідності феномену особистості, суспільні фактори, процеси, що впливають на формування характерологічних ознак особистості. О. Сухомлинська доводить, що дослідження педагогічної персоналії доцільно будувати на основі біографічного, феноменологічного, герменевтичного, синергетичного, парадигмального підходів.

Особистість педагога є визначальним фактором її творчості. З одного боку, педагог як особистість віддзеркалює сукупність внутрішніх характерологічних ознак, а з іншого – він є відображенням часу, його творцем. Тому одним із підходів, який використовуємо у процесі дослідження педагогічної спадщини Софії Русової, є біографічний підхід, що передбачає висвітлення основних етапів життєвого шляху педагога, аналіз часу, у якому він жив і творив, характеристику соціального середовища, у якому відбувався процес становлення особистості, творчий пошук основ його діяльності. Значну увагу приділяємо вивченню літературної та наукової діяльності.

З метою розкриття суб'єктивного досвіду як основної характеристики Софії Русової нами застосовано феноменологічний підхід, однією з ознак якого О. Сухомлинська [8, с. 15] вважає відмову від будь-яких ідеалізацій, упередженості та заданості. Характеристика персоналії педагога

має бути незаангажованою і бути вільним описом процесу пізнання дійсності, наукових і художніх текстів із відмовою від міфів і стереотипів. У процесі нашого дослідження творча спадщина Софії Русової сприймається нами як цілісне утворення у сукупності взаємопов'язаних між собою елементів, просторових, часових та інших аспектів, у яких відображена її творчість та освітня діяльність. Власне феномен Софії Русової вивчався нами у різних аспектах суспільно-політичного виміру, формах наукової, творчої, громадської, педагогічної, адміністративної діяльності та родинних, службових, дружніх і творчих стосунках.

Використовуючи герменевтичний підхід, ми намагалися на його основі розглянути і проаналізувати життєпис і педагогічні ідеї С. Русової крізь призму історико-культурних складників. Життя і діяльність педагога аналізували за різними формами його вияву. У межах нашого дослідження вказаний теоретико-методологічний підхід реалізовувався через тлумачення педагогічних ідей Софії Русової мовою сучасних педагогічних понять і заглиблення (вживання) у її внутрішній світ та атмосферу епохи. Це сприяло, по-перше, кращому розумінню і засвоєнню інформації, її осучасненню й актуалізації, а по-друге, глибокому аналізу характеру й особливостей мислення автора, її художніх і наукових творів, визначенню педагогічної реальності досліджуваного феномену.

Використання синергетичного підходу у процесі дослідження персоналії Софії Русової дало змогу пояснити її науково-педагогічні ідеї не лише педагогічними категоріями, а й іншими нелінійними поняттями та зв'язками. Дослідник синергетичного підходу у педагогіці О. Вознюк [1, с. 10] стверджує, що синергетика є одним із новітніх напрямів науки, провідною галуззю міждисциплінарних досліджень. На основі синергетичної парадигми осмислюється розгортання педагогічної думки, розгортання освітніх процесів і систем. Цей підхід, на думку О. Сухомлинської, сприяє виявленню нерозкритих або недостатньо розкритих процесів, що були приховані в історико-педагогічному контексті [8, с. 25].

Висновки. Проведене нами дослідження дало змогу дійти висновку, що комплексне використання сучасних методологічних принципів і підходів дає підставу об'єктивно дослідити проблему, яка має інтегрований характер. Лише синтез усіх підходів забезпечує комплексне дослідження історико-педагогічних процесів, дозволяє усебічно осмислити факти, події, процеси, поставити акценти на значенні педагогічних ідей і освітньої діяльності Софії Русової.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у вивченні педагогічної спадщини Софії Русової у першій чверті ХХ ст. (1918–1920 рр.).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вознюк В.О. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку педагогічної думки (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2009. 19 с.
2. Гончаренко С. Методологічні характеристики педагогічних досліджень. *Вісник Академії педагогічних наук України*. 1993. № 1. С. 11–23.
3. Гупан Н. Українська історіографія історії педагогіки. Київ : А.П.Н., 2002. 224 с.
4. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. № 12. С. 15–74.
5. Днепров Е. Советская историография дореволюционной школы и педагогики (1918–1977). Проблемы, тенденции, перспективы. НИИОП, 1981. 90 с.
6. Краевский В. Методология педагогики : пособие. Чебоксары : Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. 244 с.
7. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. № 1. С. 10–15.
8. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : АПН, 2003. 68 с.
9. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях до освіти*. № 4. 2007. С. 6–12
10. Ярмаченко М.Д. Стан і завдання досліджень у галузі історії педагогіки. *Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя* : збірники наукових праць Кам'янець-Подільського педагогічного університету. 2002. Вип. 3. Т. 1. С. 3–6.